CÍRKEVNÍ DĚJINY 19. STOLETÍ

DRAHOMÍR SUCHÁNEK,
MAREK ŠMÍD, VÁCLAV DRŠKA

GRADA®

Našim studentům

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Suchánek, Drahomír, 1972-
Církevní dějiny. 19. století / Drahomír Suchánek, Marek Šmíd, Václav Drška. -- Vydání 1.. -- Praha : Grada, 2026. -- 1 online zdroj
Anglické resumé
Terminologický slovník. -- Obsahuje bibliografii a rejstříky

ISBN 978-80-271-8577-1 (online ; pdf)

* 27-9 * 27(091) * (048.8:082) * (0.034.2:08)
– církevní dějiny -- 19. století
– dějiny křesťanství -- 19. století
– kolektivní monografie
– elektronické knihy

27-9 - Dějiny křesťanské církve [5]

CÍRKEVNÍ DĚJINY
19. STOLETÍ

DRAHOMÍR SUCHÁNEK
MAREK ŠMÍD
VÁCLAV DRŠKA

+ + +

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy
Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude ***trestně stíháno****.*
Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU a použití této knihy k trénování AI jsou ***bez souhlasu nositele práv zakázány****.*

doc. PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, Ph.D., Th.D.
doc. PhDr. ThLic. Marek Šmíd, Ph.D. et Ph.D.
doc. PhDr. Václav Drška, Ph.D.

CÍRKEVNÍ DĚJINY
19. STOLETÍ

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 10 660. publikaci

Recenzovali:
prof. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D.
prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

Odpovědná redaktorka Natálie Jirovcová
Redakce a korektury Martin Kos
Grafická úprava Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 480
Vydání 1., 2026

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2026
Cover Photo © commons.wikimedia.org

Vyobrazení na obálce: detail obrazu od Jacquese-Louise Davida znázorňující vedle císaře Napoleona I. a jeho manželky Joséphine de Beauharnais také sedícího papeže Pia VII. a kardinála Giovanniho Battistu Capraru

ISBN 978-80-271-8578-8 (ePub)
ISBN 978-80-271-8577-1 (pdf)
ISBN 978-80-271-0235-8 (print)

Obsah

ÚVOD **7**

1 KŘESŤANSTVÍ NA PRAHU MODERNÍ DOBY – CÍRKVE V 19. STOLETÍ **13**

1.1 Velká francouzská revoluce a vývoj do konce vlády Napoleona I. 15
1.2 Katolická církev v době restaurace a romantismu 40
1.3 Politický a společenský vývoj v protestantském prostředí v první polovině 19. století 65
1.4 Katolická církev v druhé polovině 19. století 81
1.5 Protestantismus mezi konzervativismem a liberální společností 119
1.6 Anglikánská církev ve víru změn 19. století 137

2 STRUKTURÁLNÍ A ORGANIZAČNÍ VÝVOJ CÍRKVÍ **153**

2.1 Organizační podoba křesťanských církví v 19. století 153
2.1.1 Organizace a struktura katolické církve v ponapoleonském období 154
2.1.2 Organizační vývoj hlavních protestantských konfesí 162
2.2 Řeholní život mezi restaurací a moderní společností 170
2.3 Křesťanské církve mimo Evropu a misijní aktivity 184
2.3.1 Utváření katolictví mimo Evropu – od misií k počátkům svébytné organizace 184
2.3.2 Nová dynamika protestantských a anglikánských misií 210

3. VNITŘNÍ ŽIVOT A ZBOŽNOST KŘESŤANSKÝCH CÍRKVÍ **227**

3.1 Liturgické hnutí a hledání nových bohoslužebných forem 227
3.1.1 Bohoslužebný život v katolickém prostředí 227
3.1.2 Vývoj protestantské liturgie mezi modernismem a doceněním starých forem 239
3.1.3 Proměny anglikánské liturgie v kontextu střetávání ritualismu a evangelikalismu 243
3.2 Křesťanská zbožnost v 19. století – formy religiozity, vnitřní misie a hnutí duchovního probuzení 247
3.2.1 Katolická zbožnost – tradice a inovace 248
3.2.2 Hledání nových forem protestantské zbožnosti 263
3.2.3 Lidové a vnitřní misie jako cesta k duchovní obnově společnosti 272
3.2.4 Fenomén náboženského probuzení a nová duchovní hnutí 282
3.2.5 Ještě křesťané? – náboženská hnutí překračující křesťanskou tradici 299

3.3 Fenomén sekularizace a vztahy mezi církví a státem v kontextu každodennosti 311
3.4 Vývoj myšlení křesťanských církví v 19. století 337
3.4.1 Katolická teologie jako strážkyně tradice a řádu 339
3.4.2 Protestantská teologie – liberální teologie a nová ortodoxie ve vzájemném střetávání 365

ZÁVĚR 385

SUMMARY 389

SEZNAM LITERATURY 393

JMENNÝ REJSTŘÍK 443

VĚCNÝ REJSTŘÍK 453

SLOVNÍČEK POJMŮ 463

Úvod

Po mnohých odkladech se dostává laskavému čtenáři do rukou třetí díl rozsáhlého projektu zpracování církevních dějin. Chronologicky navazuje na předchozí dva díly napsané naším (doplněným) autorským týmem (*Církevní dějiny – Antika a středověk*, *Církevní dějiny – Novověk*) a podává přehled vývoje křesťanských církví v širším dějinném kontextu v období 19. století. Analyzuje klíčové proměny křesťanství v období mezi Velkou francouzskou revolucí a začátkem první světové války. Tato epocha byla charakteristická hlubokými politickými, společenskými a kulturními změnami, které zásadně ovlivnily jak institucionální struktury církví, tak podobu a priority zbožnosti či teologického myšlení. Publikace se zaměřuje na reakce katolické, protestantské a anglikánské tradice na sílící sekularizaci, nacionalismus, industrializaci a vědecký pokrok a snaží se postihnout všechny důležité momenty vývoje křesťanské civilizace uprostřed modernizačních procesů a tendencí.

Jsme přesvědčeni, že 19. století představuje zásadní mezník v dějinách křesťanství. V této době se nejen proměnil vztah církví ke státu a společnosti, ale zároveň vznikaly nové teologické směry a duchovní hnutí reagující na proměňující se realitu moderního světa. Právě jejich dynamika a důsledky jsou jedním z těžišť této knihy. Vedle institucionálního vývoje a vnitřních reforem se publikace věnuje také teologickým diskusím, jež reflektovaly napětí mezi tradicí a modernitou, vírou a vědou, autoritou a individualismem. Pozornost upírá rovněž na redefinici vztahů církví ke státní moci, jejich roli při utváření národní identity a angažovanosti v globálních misijních aktivitách. Uchopit tento vývoj lze pouze prostřednictvím ekumenického přístupu, tedy sledovat utváření jednotlivých křesťanských církví ve vzájemné provázanosti, byť současně se zohledněním vlastních charakteristik jednotlivých konfesních skupin, resp. s ohledem na národní a lokální specifika.

Text knihy je členěn do tří rozsáhlých oddílů, z nichž každý se zaměřuje na odlišné aspekty vývoje křesťanství v námi sledovaném období. První kapitola analyzuje přechod od předmoderního křesťanství ke konfesně pluralitnímu a postupně sekularizovanému světu. Zvláštní důraz je kladen na Velkou francouzskou revoluci a její dopad na církevní struktury, roli katolicismu v napoleonské éře a následné období restaurace a romantismu. Podrobně je rovněž analyzován politický a společenský vývoj katolicismu v druhé polovině 19. století, kdy se vzájemné vztahy mezi církví a státem v řadě zemí vyhrotily a vstoupily do konfrontační fáze. Chronologicky jsme prezentaci ukončili smrtí papeže Lva XIII. (1903), která představovala v jistém smyslu předěl před následným obdobím zásadní vnější i vnitřní proměny katolické církve od pontifikátu papeže Pia X. Chronologicky se tedy prezentace vývoje církevního prostředí odklání od – v historiografii běžného – pojetí tzv. dlouhého století,

zahrnujícího standardně i období první světové války. Pozornost je rovněž věnována vývoji protestantských denominací a vlivu modernizačních procesů na jejich podobu, vztahům ke státní moci i roli uvnitř měnící se společnosti. Evangelická část křesťanstva se vyrovnávala s přicházejícími politickými a společenskými změnami rozdílněji, což bylo dáno jak množstvím různých protestantských církví a náboženských skupin, tak specifickými poměry v jednotlivých zemích.[1] Také evangeličtí křesťané hledali své místo v moderní společnosti, svá stanoviska a přístupy však utvářeli s větší svobodou a pestrostí než jednotnější katolické prostředí. Proto také bylo třeba se zaměřit na vývoj v jednotlivých zemích a regionech i na konkrétní konfesní skupiny a poukázat na shodné vývojové prvky, stejně jako na vlastní cesty a priority. Současně zde bylo nutné rezignovat na snahu podat vývoj protestantismu v celé jeho šíři – množství jednotlivých denominací nás přimělo k zaměření se jen na hlavní církevní proudy a zmínění menších skupin především tam, kde jejich vývoj představoval zajímavý či pro pochopení celku nezbytný prvek. Zvláštní místo ve výkladu si uchovala i anglikánská církevní rodina, významná nejen pro svébytný náboženský vývoj, ale i pro růst moci a aktivit Velké Británie ve sledovaném období. Ačkoliv totiž vycházejí církve anglikánské tradice ze společného reformačního základu, respektujeme moderní přístup, který upozorňuje na četná specifika anglikanismu. Ta jej staví mezi římskokatolickou církev a církve reformační tradice jako *via media*.

Druhá kapitola se věnuje strukturálním a institucionálním proměnám církví v 19. století. Přibližuje dynamiku vnitřních reforem katolické církve včetně pontifikátu Pia IX., který v roce 1864 zveřejnil *Syllabus errorum* a v roce 1869 svolal První vatikánský koncil, definující dogma o papežské neomylnosti. Papežství muselo po porážce napoleonské Francie přistoupit k rozsáhlé obnově a reorganizaci církevní struktury a zahájit četná jednání s katolickými i protestantskými vládami, aby upevnilo fungování církevního organismu. Nové výzvy byly spojeny se zánikem samostatného Církevního (papežského) státu a problémem požadované reformy papežské kurie. Protestantské církve naopak procházely procesem liberalizace a adaptace na moderní společnost. Musely se vypořádat se zásahy států včetně tlaku na organizační změny, do jejich fungování se promítaly demokratické myšlenky i rostoucí sebevědomí uvnitř konfesních skupin. Některé církve prošly fází spojování, jiné se naopak rozpadly a musely se vyrovnat se vznikem tzv. svobodných církví. Rovněž anglikánská církev řešila otázky identity mezi katolickou a protestantskou tradicí a hledala správnou cestu svého směřování. Významnou součástí této kapitoly je také misijní expanze, která zásadně proměnila globální křesťanství a přispěla k jeho rostoucí

---

1 Termín „evangelický" a jeho ekvivalenty používáme jako synonymum k „protestantský", v souladu s českým jazykovým a religionisticko-historickým územ, který tak označuje zejména církevní skupiny luterské, a po roce 1648 i reformované, kalvínské tradice. Tam, kde je potřeba rozlišit mezi jednotlivými proudy protestantismu (např. metodismem, letničním hnutím apod.), tak činíme explicitně.

diverzitě. Současně nebylo možné pominout specifický fenomén řeholního života a jeho dynamické přetváření v období společenské modernizace.

Třetí kapitola se zabývá vnitřním životem církví a jejich duchovními proměnami. Sleduje vývoj liturgie, vznik nových zbožných praktik, náboženská probuzení a zrod duchovních hnutí, jež zásadně ovlivnila křesťanskou identitu 19. století. Zvláštní pozornost je věnována vlivu industrializace a urbanizace na církevní život a rozvoj sociální nauky církve, zejména ve světle encykliky *Rerum novarum* papeže Lva XIII. (1891). Společenská transformace se odrážela jak v náboženské každodennosti, tak ve strukturálních změnách, které umenšily roli církví ve veřejném prostoru. V tomto oddílu se proto zaměřujeme na fenomén sekularizace a jeho konkrétní projevy v širším kontextu obnovných náboženských hnutí. Kromě toho kniha reflektuje vývoj hlavních myšlenkových proudů křesťanství a teologické diskuse o vztahu křesťanství a modernity, které později vyústily v modernistickou krizi a reformní tendence uvnitř církví.

* * *

Třetí díl tak představuje nejen přehled historického vývoje křesťanských církví v 19. století, ale i podrobnou analýzu teologických, sociálních a kulturních změn, které zásadně formovaly náboženský život této epochy. Kniha se soustřeďuje na klíčové transformační procesy, jako jsou rostoucí sekularizace, změny ve vztahu církví ke státu, formování moderní teologie a reakce křesťanských společenství na politické a společenské výzvy doby. Z metodologického hlediska se kniha opírá o interdisciplinární přístup, který propojuje církevní dějiny s širšími politickými, sociálními a kulturními procesy. Vedle historické komparace a sociálněhistorické analýzy využívá také prvky dějin idejí a náboženské antropologie, což umožňuje komplexnější pochopení proměn křesťanství v tomto období.

Naším cílem je přispět k hlubšímu pochopení dynamiky křesťanství ve sledovaném období a nabídnout čtenářům ucelený a analyticky propracovaný pohled na problematiku. Vzhledem k rozsahu tématu se kniha koncentruje primárně na evropský kontext, avšak neopomíjí ani misijní aktivity a multikonfesní hnutí, které ovlivnily globální křesťanství. Tam, kde došlo k zásadnímu přínosu nových náboženských myšlenek a přístupů, zejména skrze americká probuzenecká a adventistická hnutí, jsme se snažili ukázat vzájemný vliv evropského a amerického křesťanství. Co naopak tento díl neobsahuje, je prezentace vývoje a hlavních problémů křesťanských církví východní tradice. Jsme si této neúplnosti plně vědomi a čtenáře nehodláme o tuto důležitou součást křesťanského světa ochudit. Vývoj ortodoxního křesťanství, stejně jako dalších východních křesťanských tradic, bude jako samostatný oddíl zařazen do připravovaného čtvrtého dílu, který bude zaměřen na proměny křesťanství ve 20. století.

Po technické stránce jsme i v tomto třetím díle zůstali věrni rozčlenění textu do tří úrovní. Základ tvoří systematické vylíčení probíraných témat, které by mělo čtenáře seznámit s prezentovanou problematikou. Tam, kde se nám to jevilo jako vhodné a žádoucí, připojujeme doplňkové pasáže, jež danou otázku konkretizují na vybraném

příkladu či přistupují k detailnímu rozboru. Tyto části jsou v textu i graficky odlišeny menším formátem písma. Třetí úroveň tvoří pramenné citace z vybraných dokumentů, které zařazujeme pro lepší pochopení řešených témat. Tyto výtahy z pramenů jsou graficky odděleny umístěním do orámovaných konvolut. Opět jsme se snažili o přebírání již existujících překladů pramenů tam, kde byl dostupný relevantní překlad do českého jazyka. V mnoha případech to však nebylo možné či vhodné, proto uvedené pramenné citace překládáme z originálu.

* * *

Kniha je primárně určena studentům vysokoškolských oborů zaměřených na historii, teologii, religionistiku a společenské vědy, kteří potřebují ucelený přehled o vývoji křesťanství v 19. století. Věříme, že svým analytickým přístupem a syntetickým zpracováním může oslovit i odborníky na církevní dějiny, akademiky z oblasti humanitních věd či pedagogy na středních a vysokých školách. Dílo může být rovněž cenným zdrojem informací pro širší veřejnost se zájmem o dějiny náboženství, ekumenismus a historické proměny křesťanství v moderní době. Snažili jsme se o propojení odborné analýzy s přístupným jazykem, což umožňuje, jak věříme, aby kniha byla využitelná nejen akademiky, ale i zájemci z řad neodborné veřejnosti.

Jsme přesvědčeni, že tento text alespoň částečně vyplní stále existující mezeru v tuzemské historické a teologické literatuře, neboť přináší komplexní pohled na dějiny křesťanství v 19. století, založený na solidním teoretickém rámci a širokém spektru pramenů. Církevně-historické zpracování problémů náležejících chronologicky do období 19. století je v českém odborném prostředí zastoupeno mnohými velmi kvalitními studiemi zaměřenými na vybrané problémy a otázky, což ostatně prokazují četné odkazy v této knize (např. sekularizace, lidová zbožnost, organizace církví apod.). K dispozici jsou rovněž překladové práce soustředěné na vybrané otázky života a vývoje křesťanských církví ve sledovaném období a přehledové syntézy církevních dějin. Nelze však přehlédnout, že některé dostupné práce již představují starší, neaktualizovaný a často konfesními přístupy svých autorů ovlivněný přehled problematiky. Současně platí, že přehledové práce trpí nevyváženým výběrem témat a zjednodušováním složitějších otázek. To vše nás vedlo k rozhodnutí uchopit celé téma novým a souhrnným způsobem a předložit církevně-historickou syntézu vývoje křesťanství v 19. století.

Rozsah a šíře prezentované materie jsou pro 19. století značné, což se také zrcadlí v množství odkazů na relevantní zdroje, z nichž jsme při zpracování našeho výzkumu vycházeli. Opíráme se nejen o zahraniční odbornou literaturu a nejnovější historiografické přístupy, ale také o české studie a analýzy publikované v posledních desetiletích, které se věnují specifickým aspektům ekumenických dějin této epochy. Tam, kde to bylo možné a vhodné, jsme se snažili upozornit na odborné práce tuzemské provenience, popřípadě na odborné zahraniční texty přeložené do českého jazyka, aby měl čtenář možnost doplnit si poznatky studiem zdroje, jejž lze snáze dohledat v místních knihovnách a nakladatelstvích. Pro řadu řešených problémů to

však nebylo možné, proto jsou čtenáři odkazováni na zahraniční výzkum. Nemůže se vždy samozřejmě jednat o vyčerpávající a plně reprezentativní výčet vhodné literatury k tématu, přesto jsme se snažili poskytnout dostatečný soubor odborné literatury, kterou bude moci případný zájemce následně využít pro detailnější pohled na vybraný aspekt problematiky.

* * *

Na závěr bychom chtěli vyjádřit vděčnost nakladatelství Grada Publishing, které trpělivě tolerovalo opakující se odkládání dokončení díla. Konkrétně děkujeme šéfredaktorce redakce společenskovědních oborů Mgr. Gabriele Plickové, která nás v našem snažení podporovala a umožnila nám přistoupit ke zpracování knihy. Děkujeme také každému, kdo nám pomohl při přípravě této knihy, především (řazeno abecedně) Michalu Balcarovi, Adamu Csukásovi, Denise Červenkové, Vojtěchu Eliášovi, Daně Jakšičové, Pavlu Kopečkovi, Jiřímu Pavlíkovi a dalším odborníkům na církevní historii, liturgiku, teologii či církevní správu za jejich cenné podněty a kritické postřehy. Za pečlivé a laskavé prohlédnutí textu a podnětné připomínky náleží poděkování panu prof. PhDr. Jiřímu Hanušovi, Ph.D., a panu prof. PhDr. Zdeňku R. Nešporovi, Ph.D.

V neposlední řadě patří upřímné poděkování našim rodinám, které nás po celou dobu práce na této knize posilovaly svou trpělivostí, pochopením a neocenitelným zázemím. Jejich dlouhodobá podpora nám umožnila věnovat se studiu církevních dějin, soustředit se na badatelskou činnost a překonávat nevyhnutelné překážky spojené s náročným procesem psaní a redakce této knihy. Oceňujeme nejen jejich toleranci k našemu časovému vytížení, ale také povzbuzení a zájem, které pro nás byly cenným zdrojem motivace. Bez jejich laskavosti, porozumění a trvalé důvěry v naše úsilí by dokončení tohoto díla bylo mnohem obtížnější.

Křesťanství na prahu moderní doby – církve v 19. století

Jen málokteré dějinné události se tradičně přisuzuje tak symbolický a zlomový význam, a zejména dopad na další vývoj evropského křesťanstva, jako tomu je u Velké francouzské revoluce z roku 1789. Již několik desetiletí probíhající intelektuální, společenský i hospodářský přerod se přetavil v odhodlání prosadit ve francouzské monarchii potřebné změny a postupně revoluční myšlenky hlásající nutnost radikální proměny společenských pořádků pronikly do okolních zemí. Síla idejí i armády nejdříve revoluční a poté císařské Francie zasáhla ustálený politický pořádek evropských států a iniciovala prosazení četných společenských reforem. A stranou samozřejmě nemohly zůstat ani církve.

Největší úder postihl katolickou církev ve Francii, která během několika málo let ztratila své dominantní postavení. V ostatních zemích, např. v Německu a Španělsku, nebyl vývoj tak radikální a rychlý, byť zde se také udály četné reformy. V Itálii došlo k oslabení církevní moci až s národními sjednocovacími hnutími ve druhé polovině 19. století. Katolická církev ztratila významnou část svých rozsáhlých majetků i práv, a to často nezvratně – stačí poukázat na mediatizaci církevních území v rámci teritoriálních změn prováděných císařem Napoleonem I. ve Svaté říši římské národa německého, kde zanikla nezávislá církevní biskupství a opatství. Jinde se zhroutila národní církevní organizace závislá dosud na vůli panovníka, což ovšem později, snad trochu paradoxně, posílilo uvadající papežskou autoritu. Významné bylo zpochybnění tradičního pojetí a role náboženství jako takového. Ve venkovských oblastech a konzervativních částech Evropy zůstala náboženská praxe i nadále dominantní, přesto deistické či přímo ateistické myšlenky začaly rezonovat nejen mezi intelektuály a městským obyvatelstvem, ale nejednou pronikly i mezi nižší lidové vrstvy, což otevřelo prostor k dalším změnám v pohledu na podstatu a fungování lidské společnosti.

Prezentovat revoluční impulzy pouze v duchu rozmělnění stávajících mocenských pořádků by však bylo příliš zjednodušené. Nelze přirozeně popřít, že církevní struktury většiny křesťanských institucí byly dlouhým revolučním obdobím citelně zasaženy a nejednou byly nuceny bojovat o samotné přežití. Konec francouzského císařství a odchod Napoleona I. z mocenského výsluní současně zahájily mnohovrstevnatý proces restaurace, zahrnující jak úsilí o obnovu předchozích pořádků, tak i hledání nových alternativ a forem. S nebývalou dynamičností se prosazovaly myšlenky moderního nacionalismu a hledání národních ideálů určovalo formování mnoha evropských společností. Nemenší přitažlivost měla koncepce občanské společnosti a právního státu, v němž nebylo možné pominout vůli lidu. Církevní myšlení

i praxe nemohly zůstat nezasaženy těmito trendy a nalézání odpovědí na četné výzvy proměňujícího se 19. století zaměstnávalo jednotlivce i celá církevní společenství. Nejvýrazněji se ideové napětí vůči novým společenským výzvám projevilo v katolické církvi, jejíž reakce měla převážně defenzivní charakter. Církev akcentovala neměnné normativní principy, často ve zřetelném protikladu k dobovému liberalismu a rostoucím demokratizačním tendencím. Současně pod vlivem celkové nejistoty v porevolučních desetiletích si katolicismus i díky šířícímu se romantismu vybudoval silné postavení, které mu umožnilo vystupovat s obnoveným sebevědomím a prezentovat se jako pevná záštita v nejisté době. Pozornost se stále více koncentrovala na postavu papeže jakožto svorníku jednoty křesťanstva a nezpochybnitelné morální autority. Něco podobného pestré spektrum protestantských církví nabídnout nemohlo. Široce diskutovaným tématem se však stávala náboženská svoboda a vymanění se z dohledu státní moci. Rozvíjely se rozličné projevy náboženského života, počínaje intelektuálními počiny a konče nalezením významu charitativní práce a osobní role jednotlivce při hledání náboženské pravdy.

Všechny tyto tendence a rozpory dále umocnila nová vlna revolucí v roce 1848 a první viditelné úspěchy národních a občanskoprávních snah v průběhu druhé poloviny 19. století. Většina evropských států postupně akceptovala ústavní režim a přijala podíl občanů na správě veřejných věcí. Evropou se šířily liberální myšlenky, akcentující nejen rovnost před zákonem, ale i svobodu myšlení včetně náboženského vyznání. Nemenší význam mělo národní sjednocování dosud historicky rozdělených oblastí – vzniklo nové Německé císařství a Italské království, o svá práva se hlasitě hlásili Irové, Poláci a další národy. Ruku v ruce s těmito změnami narůstala role státu, který si nárokoval řadu funkcí, jež dosud zůstávaly nezakotvené či tradičně je obstarávaly jiné části společnosti. Nelze opomenout ani šíření socialistických myšlenek, úzce souvisejících s neřešenou dělnickou otázkou. Křesťanské církve dokázaly jen obtížně a nepříliš pružně či adekvátně reagovat na všechny tyto změny. Nejmenší ochotu přizpůsobit se novým požadavkům opět projevila katolická církev, která se v době dlouhého pontifikátu papeže Pia IX. (1846–1878) jasně postavila do čela konzervativního tábora.

Výsledkem byl tzv. kulturní boj, vyznačující se prohlubováním vzájemných rozporů mezi občanskou a nacionální společností a církevními strukturami. Papežství dokázalo kolem sebe soustředit odhodlanou a poměrně početnou skupinu, která čelila novým výzvám s pevným přesvědčením, že tvoří poslední baštu bránící vítězství indiferentismu a relativismu. Nebývalé vzepětí katolické veřejnosti, ale souběžně i řady evangelikálních a letničních skupin na protestantské straně fungovalo jako trvalá připomínka životnosti evropského křesťanství. Církevní nepoddajnost však na druhé straně jen dále prohlubovala vzájemné příkopy a rozdělovala společnost na antagonistické skupiny bez možnosti rychlého překonání rozporů, což mj. prokázaly i neúspěšné snahy o nalezení konsenzu na konci pontifikátu Piova nástupce Lva XIII. (1878–1903).

1.1 Velká francouzská revoluce a vývoj do konce vlády Napoleona I.

Reformní požadavky francouzské společnosti nebyly primárně směřovány proti náboženství či katolické církvi jako takové, jakkoliv by se to mohlo zdát s ohledem na kritické hlasy mnohých filozofů, literátů či příslušníků střední třídy. Role církve byla stále vnímána jako nezbytná a přínosná, a pokud zaznívala nespokojenost, potom hlavně s klerickými privilegii a přílišným vlivem církevních institucí na veřejný život. V jistém smyslu se dokonce dalo očekávat, že nemalá část katolického duchovenstva bude mít zájem na prosazení potřebných změn. Když na počátku roku 1789 oslovil král Ludvík XVI. (1774–1792) poddané, aby zvolili své zástupce pro jednání generálních stavů, současně je vyzval, aby je vybavili pokyny, co je třeba nejvíce řešit. Výsledkem byly tzv. sešity stížností (*cahiers de doléances*), jež shrnovaly problémy, které považovaly jednotlivé skupiny obyvatelstva za nejpalčivější.[2]

Část výhrad třetího stavu[3] se týkala i církevních záležitostí, avšak nikoliv ve smyslu zpochybnění role církve ve společnosti. Spíše se očekávala reorganizace její struktury, která byla závislá na králi, a zrušení církevních privilegií. Vůle k ústupkům vycházela i od samotných duchovních, což se záhy projevilo po zahájení jednání generálních stavů v Paříži. Vlivná skupina nejbohatší šlechty a většina biskupů se pokusily negovat návrhy královských ministrů a zasedání stavů přerušit, třetí stav se však proti takovým snahám postavil a rychle získal podporu nižšího duchovenstva, které se k němu připojilo a přehlasovalo odpor biskupů a dalšího vyššího kléru. Takový průběh událostí umožnilo složení duchovních poslanců – z 296 osob, které zastupovaly při jednání stavů duchovenstvo, bylo 47 biskupů, 23 opatů, 6 kapitulních vikářů, 12 kanovníků a 208 farářů a dalších zástupců nižšího kléru; ti tak tvořili jasnou většinu.[4] Nejednota prvního, duchovenského stavu zřetelně ukázala dosud opomíjený rozkol, který ve francouzské církvi panoval. Vysoký klérus již řadu desetiletí tvořil jakýsi stát ve státě a postupně se odcizil jak zbytku společnosti, tak i většině kněží. Byl to mj. důsledek naprosté nobilizace biskupské vrstvy – mezi episkopát i s ohledem na královské potvrzování úřadů pronikali jen příslušníci šlechty, kteří posty v čele církevní hierarchie využívali jako zdroj moci, prestiže a hmotného zajištění. Naopak většina diecézního

---

2 Srov. Grateau, P. *Les cahiers de doléances, une relecture culturelle*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2001, v češtině např. Tinková, D. *Revoluční Francie 1787–1799*. Praha: Triton, 2008, s. 34–35. Přehlednou analýzu stavu předrevoluční francouzské společnosti podává rovněž Dawson, Ch. *Bohové revoluce*. Praha: Vyšehrad, 1997, s. 59–71.

3 Třetí stav (*tiers état*), tvořený zbytkem neurozené a neklerické společnosti, zastupovali poslanci z řad obchodnických a statkářských skupin, stejně jako příslušníci střední třídy (finančníci, právníci, lékaři a další svobodná povolání apod.).

4 Srov. Maier, H. *Revoluce a církev*. Brno: CDK, 1999, s. 213.

duchovenstva měla ke svým biskupům mentální odstup a mnozí si stěžovali na nedostatečné hmotné zajištění.[5]

Každodenní kontakt s věřícími činil klérus citlivějším k náladám ve společnosti a významná část farářů a dalších členů duchovenstva souhlasila s nutností dosáhnout organizačních a hospodářských reforem, i kdyby se měly dotknout některých církevních privilegií. Na tomto místě je třeba zmínit důležitou skutečnost, že církev se jako celek podílela na daňovém zajištění státních financí, ale ve srovnání s většinou venkovských i městských poddaných ne spravedlivě a systémově. Nemusela odvádět každoroční dávky a poplatky, „pouze" se od ní každých pět let očekával dobrovolný příspěvek ve prospěch státu (*don gratuit*), jenž se ale pohyboval jen kolem 3 % všech daní království.[6] Pokud uvážíme, že církev vybírala nemalé částky skrze povinné církevní desátky a vlastnila rozsáhlý movitý i nemovitý majetek,[7] musela být její daňová privilegia trnem v oku zejména prosazující se podnikatelské a obchodnické vrstvě. Nelze samozřejmě pominout, že církev zajišťovala řadu funkcí a projektů, které by z dnešního pohledu měl garantovat stát, tj. hlavně v oblasti školství, zdravotnictví a sociální péče (chudobince, starobince, vývařovny pro chudé apod.). S ohledem na její majetek a reálnou ekonomickou sílu se však výčet těchto aktivit nejeví být tak velký, jak by se mohlo na první pohled zdát.

Do popředí se v okamžiku jednání generálních stavů, tedy na počátku července 1789, dostaly hlasy několika respektovaných kleriků, kteří v nastalé situaci spatřovali šanci na prosazení svých vizí. Stačí připomenout postavy abbého Faucheta či abbého Grégoira, kteří ve svých kázáních i literárních textech opakovaně postulovali překonání stavovských rozdílů a utvoření nové spravedlivé společnosti, vše v duchu návratu k ideálům rané církve. Hesla o rovnosti, svornosti a bratrství rozhodně nemusela být výrazem proticírkevního radikalismu či vítězství ateismu nad náboženským zpátečnictvím. Naopak – křesťanské ideály blíženecké lásky a rovnosti před Bohem mohly být funkčním modelem utváření nové francouzské společnosti.

---

5 Duchovní stav zahrnoval ve Francii přibližně 120 tisíc kleriků a příslušníků mužských i ženských řeholí v téměř tisícovce klášterů. Klíčové pozice ovšem držela poměrně úzká skupina diecézních biskupů (139 prelátů) a jejich nejbližšího okolí, zatímco masa farního kléru (více než 50 tisíc kleriků) se musela řídit jejich rozhodnutími.

6 Komplexně se složitou otázkou církevních úlev a kompenzací v daňové oblasti zabývá např. studie Ravitch, N. The Taxing of the Clergy in Eighteenth-Century France. *Church History* 33 (1964), č. 2, s. 157–174, srov. rovněž Maier, H. *Revoluce a církev*, s. 212, popř. Soboul, A. *Die Grosse Französische Revolution: ein Abriss ihrer Geschichte (1789–1799)*. Frankfurt am Main: Büchergilde Gutenberg, 1973, s. 16.

7 Jen polnosti a lesy jsou odhadovány na cca 15 % celkové výměry zemědělské půdy.

Anonymní karikatura z roku 1790 glosující dekret Národního shromáždění o zrušení řeholních řádů
(Zdroj: commons.wikipedia.org)

Oba výše zmiňovaní kněží nepochybovali o životaschopnosti nové společnosti postavené na křesťanských hodnotách. Claude Fauchet († 1793), pyšnící se ještě před vypuknutím revoluce titulem oficiálního královského kazatele (*prédicateur du Roi*), se proslavil již při útoku na Bastilu a v následujících týdnech řadou kázání přesvědčoval pařížské obyvatelstvo o správnosti revolučních změn. Stačí připomenout, že právě on vysvětil v katedrále Notre Dame nové prapory Národní gardy a podílel se na vedení tzv. Sociálního klubu (*Cercle social*), známějšího jako Společnost přátel pravdy (*Les Amis de la Vérité*), který se snažil o vzájemné usmíření společnosti v náboženském duchu. Rovněž lotrinský kněz Henri Grégoire († 1831) se s Fauchetem shodoval v tom, že problémy společnosti způsobila sociální a stavovská nerovnost a vinu za úpadek země přisuzoval především šlechtě a s ní spojenému episkopátu. Aktivně se podílel na formulování Deklarace práv člověka a občana (26. srpna 1789), ale již v rámci diskusí o tomto základním milníku revolučních myšlenek se dostal do konfliktu se zbytkem Národního shromáždění, když trval na následném textu doplňujícím práva i povinnosti (dle přirozeného, tj. Božího práva).[8] Velmi brzy tak oba narazili na limity svého působení a dostávali se do stále větší izolace.

8 Plongeron, B. *Zrození republikánského křesťanství*. Brno: CDK, 2000, s. 84–85.

Vliv obou postupně upadal, do značné míry v souvislosti s radikalizací revolučních požadavků. Oba působili v zákonodárných sborech a po přijetí tzv. Občanské ústavy duchovenstva (viz níže) byli zvoleni biskupy (Fauchet v Calvadosu, Grégoire v Blois), idea společenské smlouvy dle přirozeného, Bohem daného práva se však jen obtížně prosazovala ve víru narůstajících kontroverzí a bojů. Fauchet, který se přidal ke girondistům, byl obviněn z podílu na zavraždění jednoho z revolučních vůdců Jeana-Paula Marata a v říjnu 1793 popraven.[9] Grégoire zůstal nárůstu násilí ušetřen a ještě v roce 1794 se výrazně zasloužil o zrušení otroctví. Jako aktivní poslanec a člen dalších klíčových grémií působil až do roku 1801, kdy na protest proti Napoleonem dohodnutému konkordátu se Svatým stolcem složil biskupský úřad. Ani pád Napoleona jeho pozici již nezlepšil, neboť restaurační vláda Bourbonů v něm nadále spatřovala jednoho z viníků předchozích zmatků. Zemřel v ústraní a chudobě v roce 1831 v Paříži.[10]

První fáze revoluce se nesla v duchu vzájemnosti a společné vůle dosáhnout potřebných změn. Zástupci třetího stavu si byli dobře vědomi toho, že bez prvotní podpory kléru by jejich aktivity nemohly dosáhnout tak rychle úspěchu.[11] Proto zpočátku nenacházely hlasy žádající zásahy proti církvi, či dokonce křesťanskému náboženství širší podporu. Klérus navíc souhlasil společně s nemalou částí šlechty ve věci rušení přežitého systému privilegií a rezignoval na církevní desátky, tedy významnou část svých příjmů – vše ve prospěch „francouzského národa" (4. a 5. srpen 1789). Určité napětí sice vyvolalo prohlášení lidských práv, v jehož důsledku ztratila katolická církev status církve státní, ale na jejím postavení ve společnosti se nemělo nic principiálně změnit, neboť i nadále byl katolicismus deklarován jako víra většiny Francouzů (26. srpen). Zásadním problémem však zůstávala neutěšená finanční situace monarchie a nutnost urychleně ji řešit. V průběhu debat se logicky vynořily názory, že je třeba využít církevní majetek. Hlasatelem tohoto způsobu ozdravení státních financí se stal autunský biskup Charles-Maurice de Talleyrand, který již od počátku revoluce stál spíše na straně třetího stavu, byť ani on nezpochybňoval roli církve ve společnosti. Tvrdé debaty nakonec vyústily v rozhodnutí odejmout církvi majetek a využít ho ve prospěch státu, vše s odůvodněním, že církev v podstatě nebyla

9 Více k jeho životu srov. Espiner-Scott, J. G. *Claude Fauchet, sa vie, son œuvre*. Paris: Droz, 1938.

10 K osobě H. Grégoira srov. Goldstein Sepinwall, A. *The Abbé Grégoire and the French Revolution: the Making of Modern Universalism*. Berkeley: University of California Press, 2005; Necheles, R. F. *The Abbé Grégoire, 1787–1831: the Odyssey of an Egalitarian*. Westport, Conn.: Greenwood, 1971, či Dean, R. J. *L'abbe Gregoire et l'eglise constitutionnelle apres la terreur 1794–1797*. Paris: Picard, 2015, popř. v češtině Tinková, D. *Revoluční Francie*, s. 238–240.

11 V napjaté atmosféře v polovině června 1789, kdy se prohlásili poslanci třetího stavu Národním shromážděním a kdy reálně hrozil královský zásah, se první duchovní stav rozhodl (jakkoliv těsně, v poměru hlasů 169:157) připojit k občanským poslancům, což se ukázalo být rozhodujícím.

vlastníkem, ale spíše správcem tohoto majetku. Činnosti, které dosud církev vykonávala v oblasti vzdělávání či charity, nyní převezme stát, a proto si může nárokovat i církevní majetek, který měl sloužit těmto sociálním a edukativním účelům. Vše potvrdil dekret z 2. listopadu 1789, kterým se stát současně zavazoval k materiální podpoře církve včetně obnovy kostelů a platu pro farní duchovenstvo.

Podstatná část vysokého kléru a mnoho dalších duchovních pohlíželi na tyto zásahy do života církve s rostoucí nedůvěrou. Církev bez majetkového zázemí ztrácela faktickou autonomii a nebylo možné přehlédnout, že kvůli přijatým opatřením se k bývalému církevnímu majetku dostávali bohatí statkáři a podnikatelé, nezřídka i různí spekulanti. Stále však většina zbývajícího kléru považovala nastolený trend za součást nezbytné očisty společnosti a nastavení nových žádoucích pravidel. Zlom přinesly až zákony přijaté v následujícím roce. Dne 13. února 1790 zrušilo Národní shromáždění většinu církevních řádů a klášterů s výjimkou těch, které mohly prokázat aktivní vzdělávací a nemocniční činnost.[12] Podle mnohých poslanců nebyly řeholní sliby slučitelné s občanskými právy, neboť znamenaly rezignaci na rodinu či svobodné rozhodování. Již zde bylo možné namítnout, že se poslanci svým rozhodnutím posouvají nad rámec pravomocí, které by jim s ohledem na deklarovanou svobodu vyznání fakticky příslušely. Mnohem zásadnější legislativa však měla přijít vzápětí. Během května 1790 se poslanci, navzdory nesouhlasu některých duchovních členů Národního shromáždění a především bez konzultací s episkopátem a církevními představiteli, začali zaobírat dalším fungováním katolické církve ve Francii. Výsledkem jejich úvah bylo uzákonění Občanské ústavy duchovenstva, která fakticky podřizovala fungování katolické církve státním úřadům a rušila její spojení s papežstvím.[13]

Občanská ústava duchovenstva (*Constitution civile du clergé*), na jejíž podobě se mj. podílel výše zmiňovaný abbé Grégoire, byla schválena 12. července 1790 a vyhlášena o měsíc později (24. srpna 1790). Ve čtyřech oddílech zaváděla nové uspořádání katolické církve ve Francii, které mělo kopírovat státní organizační dělení. Místo dosavadních 139 diecézních biskupství bylo utvořeno 83 biskupských jednotek, které hranicemi odpovídaly státním departementům (krajům). Rovněž rozsah a počet farností byl nově koncipován tak, aby zahrnoval odpovídající počet lidí, konkrétně 6 tisíc farníků. Důležité bylo, že se biskupové, faráři a další diecézní duchovenstvo stávali státními činiteli, a jelikož stát zajišťoval jejich plat, nárokoval si i jejich ustanovování. Místo dosavadního způsobu jmenování biskupů a farářů se nově měli ujímat funkce na základě voleb, a to v případě

12 K likvidaci klášterů srov. Muller, C. *La fin d'un monde: la suppression des monastères et abbayes d'Ancien Régime sous la Révolution (1791–1792)*. Haguenau: Société d'histoire de l'Eglise d'Alsace, 1997.

13 K tématu srov. v češtině Halas, F. X. *Fenomén Vatikán: idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán*. Brno: CDK, 2004, s. 239.

biskupů skrze volební shromáždění kléru a laiků příslušného departementu a u farářů se na volbě podílelo obyvatelstvo dané farnosti. Dříve významné katedrální kapituly a u nich působící kanovníci byly zcela zrušeny. Z další prvků je vhodné vyzdvihnout odmítnutí podřízenosti francouzské církve zahraničním autoritám, zejména papežské – i nadále zůstával papež duchovní hlavou, ale po jurisdikční a organizační stránce mělo být dosavadní pouto přetrženo.[14]

Občanská ústava francouzského duchovenstva (12. července 1790) – výběr hlavních bodů

1. Každý departement tvoří jedinou diecézi a každá diecéze má stejný rozsah a stejné hranice jako departement.
2. Každé církvi nebo farnosti i každému francouzskému občanu je zakázáno uznávat v jakémkoli případě a pod jakoukoli záminkou autoritu obyčejného biskupa nebo metropolity, jehož sídlo je na území cizí moci, jakož i autoritu jeho vyslanců sídlících ve Francii nebo jinde; to vše bez újmy jednoty víry a společenství s viditelnou hlavou světové církve.
3. Obsazování všech duchovních míst, biskupských stolců i farních úřadů se provádí volbou na základě prosté většiny hlasů. Biskupa volí voliči departementu týmž způsobem, jakým volí shromáždění departementu.
4. Zvolený složí před svěcením za přítomnosti představitelů obce, lidu a kléru slavnostní přísahu, že bude pečlivě bdít nad věřícími diecéze jemu svěřené, že bude věrný národu, zákonu a králi a že bude ze všech sil dodržovat ústavu […].
5. Faráře volí voliči distriktu stejným způsobem, jakým volí členy správy distriktu.
6. Tomu, kdo byl takto zvolen, udělí biskup kanonické pověření; je oprávněn jej předtím přezkoušet co do nauky a chování, a chce-li jej odmítnout, musí písemně uvést své důvody, přičemž má dotyčný možnost odvolat se k občanské vrchnosti.
7. Ten, kdo byl zvolen a ustanoven farářem, složí tutéž přísahu jako biskup, za přítomnosti představitelů obce, lidu a kléru.

[…]

9. Všichni duchovní jsou placeni státem a faráři, kteří onemocní nebo zestárnou, dostanou placeného vikáře nebo penzi, která odpovídá platu vikáře.

Zdroj: Stemberger, G. a kol. *2000 let křesťanství.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, s. 569–570.

[14] Text ústavy dostupný z: http://lvhpog.e-monsite.com/medias/files/constitution-civile-du--clerge-1790.pdf. Komentář a další souvislosti srov. Dean, R. J. *L'assemblée constituante et la réforme ecclésiastique 1790: la constitution civile du clergé du 12 juillet et le serment ecclésiastique du 27 novembre*. Paris: Dean, 2014, popř. Schatz, K. *Dějiny papežského primátu*. Brno: CDK, 2002, s. 148–149.